

Amirova Zilola Maxmud qizi

Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston tili va adabiyoti universiteti

Badiiy tarjima fakulteti 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Maqolamning mazmuni shundan iboratki, Alpomish va uning inglizcha tarjimasida zoonimik birliklar mavzusi to'liq bayon etilgan. Xalq dostonlari, jumladan, "Alpomish" dostoni ham millatimizning turmush tarzi, e'tiqodi, shonli tarixi haqida so'zlaydi. Uning ta'sirchanligini oshirish uchun, qolaversa, dostonning badiiylik holatini aniq tasvirlashda turli badiiy tasvir vositalari: o'xshatish, metafora, sinekdoxa va mubolag'alardan unumli foydalanilgan.

Kalit so'zlar: Alpomish, afsona, qartal qiyofasi, qahramon, adekvat, zoonimik birlashmalar, tarjimashunos, lingvistik.

Alpomish — o'zbek folklorida mashhur qahramon bo'lib, u haqidagi afsonalar va ertaklar ko'plab asarlarda uchraydi. Alpomishning xususiyatlari, sarguzashtlari va qahramonligi haqida gapirganda, uning sifatlarini va harakatlarini ifodalovchi zoonimik birlashmalarni keltirish mumkin.

"Zoonimik birliklar" (zoologik birliklar) atamasi biologiya va ekologiya sohalarida hayvonlar tuzilmalarini o'rganish bilan bog'liq. Bu birliklar hayvonlar birlashmalari sifatida bir-biri bilan bog'liq turlar yoki guruhlarini ko'rib chiqadi. Ular odatda o'zaro ta'sir qiluvchi, xalqaro ekosistemalarda birgalikda yashovchi va yashash joyidagi resurslardan birgalikda foydalanadigan hayvonlar turlaridan iborat. Zoonimik birliklar quyidagi turlarni o'z ichiga olishi mumkin:

1. Populyatsiya: Bir navdagi hayvonlarning belgilangan bir hududdagi to'plami.
2. Birlik yoki jamoa: Bir navi hayvonlarning birlashmasi, bu turli populyatsiyalarni o'z ichiga olishi mumkin.
3. Ekosistema: Turli xil turlar va ularning yashash muhiti o'zaro ta'sir qiladigan kompleks tizim.

Zoonimik birliklar tabiiy muhitda muvozanatni saqlashda va biologik xilma-xillikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ularning o'rganilishi ekologik tadqiqotlar va tabiatni muhofaza qilish uchun juda zarur.

Zoonimik birlashmalar deganda, hayvon nomlari yordamida inson kabi xususiyatlarni yoki holatlarni tasvirlash qamrab olinadi. Misol uchun:

1. Qartal qiyofasi — qudrat va kuchni ifodalaydi.
2. Bo'rilar kabi jasoratli — bir guruhda harakat qilish va kuchli bo'lishni anglatadi.
3. Tovuq kabi qo'rqqoq — chowdan chiqishdan saqlanish va xavfdan qo'rqishni aks ettirishi mumkin.
4. Ayiqning kuchi — yaqqol kuch va mohiyatni bildiradi.

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

DEKABR

ANDIJON, 2024

Alpomishning o'zida ham bu kabi qahramon xususiyatlar, jasorat va kuchni ifodalovchi tasvirlar mavjud, bu esa uning peshkashlari orqali yaxshiroq anglash mumkin. U doimo yovuzlikka qarshi kurashadi va adolatni tiklashni maqsad qiladi.

Alpomish va uning qahramonliklari haqida ko'proq bilmoqchi bo'lsangiz, o'zbek folklorining boshqa qahramonlari bilan solishtirib ko'rishingiz mumkin. Bu orqali siz zoonomik birlashmalarning qanday ishlatilishini va qahramonlarning xususiyatlarini o'rganishingiz mumkin.

Inson hayotining 70 foizini muloqot faoliyatining turli shakllariga, jumladan, gapirish, tinglash, o'qish va yozish kabilarga sarflaydi. Demak, o'z-o'zidan ma'lumki, inson faoliyatining verbal va noverbal ya'ni, ekstralingvistik shakllari o'rtasidagi munosabatlarining ishlash mexanizmidan xabardor bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan stilistika fani tarjima sohasida ham til resurslarining sinonimlari hamda badiiy uslub variantlarini tanlab ishlatishda muhim ahamiyatga ega. O'zbek tilining izohli lug'atida stilistikaga quyidagicha ta'rif beriladi: 1. Tilshunoslikning til va nutq birliklarini o'rnida qo'llashni, tilning tasviriy vositalarini o'rganuvchi bo'limi, 2. Uslubshunoslik, 3. Adabiyot nazariyasining badiiy adabiyot asarlarining til xususiyatlarini o'rganuvchi bo'limi.

Stilistika tilshunoslikning deyarli barcha sohalarini qamrab olganligi sababli bu sohaga qiziqish yanada ortganini ko'rishimiz mumkin. XX asr boshlarida tilshunos olimlar o'z diqqat-e'tiborlarini tilning adekvat funksiyasini ta'minlash uchun qo'llaniladigan til vositalarining ustuvor imkoniyatiga qaratadilar. Bu jarayonni amalga oshiradigan tilshunoslik fanining sohasi funksional stilistika deyiladi. Funksional stilistika til uslubini o'rganishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. U ma'lum bir muloqot vaziyatining ehtiyojlariga xizmat qiladigan barcha lisoniy qatlamlari iyerarxiasining til birliklari va ularning paradigmatic hamda sintagmatic munosabatlari bilan shug'ullanadi. Bunday til birliklarining paradigmatic munosabatlari tilning funksional stilistikasi sifatida talqin qilinadi. Biz o'z tadqiqotimizda funksional stilistikani mashhur rus stilist olimi I.R.Galperin bergan ta'rif asosida tushunamiz va uni qabul qilamiz. "Funksional stilistika deb muloqotning ma'lum funksiyasini bajarishga va unda ma'lum natijaga erishish maqsadini amalga oshirishni ko'zlab muvofiqlashtirilgan o'zaro bog'langan hamda bir-biri bilan shartli munosabatlarga kirishgan til birliklarining sistemasidir."

"Alpomish" dostonida funksional stilistikaning ko'plab jozibali vositalari qo'llanilgan. Biz dostonida eng ko'p qo'llanilgan funksional uslub vositalaridan metafora, o'xshatish, sinekdoxa, qiyoslash, mubolag'a kabi funksional stilistik vositalar ustida taqdiqot olib boramiz. Mazkur badiiy tasvir vositalarining poetik mohiyati va tarjimada ekvivalentlik hamda uyg'unlik darajalarini aniqlashga harakat qilamiz. Bunday ko'rsatkichlarni aniqlab olish uchun biz "Alpomish" dostonida qo'llanilgan stilistik vositalarning sintaktik-semantik unsurlarining bir-biriga to'liq yoki qisman mos kelishiga qarab aniqlaymiz. Folklor namunalari millat va jamiyatning ma'naviy boyligi hisoblanib, bir-biri bilan uyg'un holda rivojlanadi. Xalq dostonlari, jumladan, "Alpomish" dostoni ham millatimizning turmush tarzi, e'tiqodi, shonli tarixi haqida so'zlaydi. Uning ta'sirchanligini oshirish uchun, qolaversa, dostonning badiiylik holatini aniq tasvirlashda turli badiiy tasvir vositalari: o'xshatish, metafora, sinekdoxa va mubolag'alardan unumli foydalanilgan. Doston tarjimasida sintaktik-semantik belgilarning asliyat va tarjima tillarida bir-biriga nechog'lik mos kelishini aniqlashga harakat qilamiz. O'xshatish. Doston matnlarida badiiy tasvir vositalaridan keng qo'llanilganlaridan biri o'xshatish (inglizcha – simile) hisoblanadi. Professor Nizomiddin Mahmudovning ta'rificha: "Ikki yoki undan ortiq predmet, tushunchani o'xshash yoki farqli jihatlarini aniqlash maqsadida qiyoslash, taqqoslash tashqi dunyoni bilishning keng tarqalgan mantiqiy usullaridan biri sifatida o'xshatish inson faoliyatining deyarli barcha sohalarida kuzatiladi. Bu behad muhim konsept, tabiiyki, tilda ham

o‘z aksini topadi.” Bu fikrni davom ettirsak, o‘xshatish bu tasvirlanayotgan shaxs, predmet yoki hodisaning biror xususiyatini yanada yorqinroq tasvirlashdir. Tilshunos olim D.Fishelov o‘xshatishlarning milliy mentalitetga bog‘liqligi borasida tadqiqotlar olib borib sakkizta kategoriya asosida semantik tahlillar o‘tkazadi. Bunda obyekt dan biri qiyoslangan bo‘lib, u “tenor” (tenor) deb nomlanadi. Qiyoslovchi obyekt esa “vehicle” (vosita) deyiladi. “Tenor” bilan “vehicle” o‘xshatishning ikki semantik qutbini tashkil qiladi. Bu ikki qutb bir-biri bilan bog‘lovchi so‘zlar orqali birikadi. D.Stamenkovich zoonimlar bilan beriladigan o‘xshatishlarni kognitiv jihatlariga e‘tibor berib, ular orqali shaxs xarakteri yaxshiroq ochib berilishini asoslab beradi. O‘zbek tilshunos olimlaridan M.Mukarramov o‘xshatishning tarkibi uch qismdan iborat bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi. Uning fikriga ko‘ra, o‘xshatishlarda 1)o‘xshatiluvchi predmet, 2)o‘xshayotgan predmet va 3)o‘xshashlik belgisi bo‘lishi shart. Ulardan biri matnda tushirib qoldirilsa, o‘xshatish munosabati ifodalanmay qoladi. Shu fikrga tayangan holda “Alpomish” dostoni va uning tarjimasidagi o‘xshatishlardan birini tahlilga tortib ko‘ramiz:

Asliyat:

“Bermasman deydiku omon,

Qalmoq kelar to‘gib bosib.

Qaytmas maydonda savashib,

Mard yigit daryoday toshib”.

Tarjima:

“Saying no peace I would give,

Kalmyks were coming offensive.

Would not retreat from the field there,

The brave guy flooded like a river.”

Asliyat va tarjimadan keltirilgan parchada “mard yigit daryoday toshib” va “the brave guy flooded like a river” misralari o‘xshatishga misol bo‘la oladi. Chunki, M.Mukarramov fikri bu yerda o‘z isbotini topgan deyish mumkin. “Yigit” (guy) – o‘xshatiluvchi predmet, “daryoday” (like a river) – o‘xshayotgan obyekt, toshmoq (to flood) esa ular o‘rtasidagi o‘xshashlik belgisi. Umumiy jihatdan olib qaralganda inson va daryo o‘rtasida biror o‘xshashlik bo‘lmasligi mumkin, ammo daryoning toshishi va inson shijoatini bir-biriga o‘xshatish bu yerda obrazli ifodalangan.

Jahon tarjimashunosligida o‘xshatish, uning vositalari, sintaktik-semantik xususiyatlari va ularning muammolariga bag‘ishlangan bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, ulardan M.I.Faget, T.J.Gambell, R.Hussayn, Y.Fenin, Y.Korshunova, A.Dolgova, T.Smaranda, A.Stefanovichlarni alohida ta’kidlab o‘tish maqsadga muvofiq. Ingliz tilshunos olimi E.Sommer esa ingliz tilidagi o‘xshatishlarni jamlab “Similes dictionary” nomli lingvistik lug‘at nashr ettirgan. Ingliz tilshunos olimi A.Gargani o‘xshatishlarni pragmatik jihatlarini o‘rganib, metafora va o‘xshatishlarni bir-biridan farqlashga doir tadqiqotlar olib borgan. O‘xshatishlarga oid ilmiy tadqiqot ishlari o‘zbekistonlik filolog olimlar tomonidan ham muvaffaqiyatli olib borilgan. Jumladan, N.Mahmudov va D.Xudoyberganovalar o‘xshatishlar ustida chuqur lingvistik tahlillar olib borganlar va “O‘zbek tili o‘xshatishlarining izohli lug‘ati” nomli lug‘at tuzganlar⁹³. M.Mukarramov esa nutqda qo‘llaniladigan o‘xshatishlarni tasniflab, ularning yasaliishida ishtirok etuvchi komponentlarni aniqlagan. Ayniqsa, S.Aliyev, N.Mirzayeva,

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

DEKABR

ANDIJON, 2024

A.Hojimammedov, G.Qobiljonovalar o'z ilmiy tadqiqotlarida nazmda o'xshatishlarni o'rganar ekanlar, ular metafora va o'xshatishning farqli jihatlariga alohida to'xtalib o'tganlar.

Alpomish dostoni XXI asr yoshlarining axloqiy tarbiyasida juda katta ro'l o'ynaydi. Undagi har bir obraz va ularning qilayotgan qahramonliklari zamon yoshlari psixologiyasiga albatta o'z tasirini o'kazmay qolmaydi. Dostonni eshitib ulg'aygan yoshlar yurtga muhabbat, ota-onaga hurmat, sevgi va sadoqat, ota bobolar ruhiga ehtirom, haqiqiy komil inson, asl o'zbek farzandi ruhida tarbiyalanadi. O'zbek ayol va qizlari asl o'zbek ayoli, o'zbek onasi qanday bo'lishi kerakligini dosdondagi Barchin obrazi orqali bilib olishlari mumkin. Uning mardligi, yurtga bo'lgan muhabbati, yorga vafosi epik asarda juda katta mahorat bilan ochib berilgan. Buni qarangki, dostonning asl mohiyatini to'g'ri tushunib, vatanimizning ba'zi hududlarida kelinlar seplari Alpomish dostoni qo'shilayotgan ekan. Bu albatta quvonarli holat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Malik Murodov, Abduolim Ergashev "Alpomishnoma"(qashqadaryo talqinida). Toshkent. 2000 yil
2. To'ra Mirzayev "Apomish dostoning o'zbek variantlari" Toshkent .1968 yil
3. To'ra Mirzayev "Alpomish –Yodgor" Toshkent "Yozuvchi" nashiryoti . 2000 yil
4. Toshtemir Turdiyev "Alpomish qahramonlik qo'shig'i" Toshkent. "Tafakkur" nashiryoti. 2014.335 bet
5. Xurshid Davron "dostonlarda ellarning o'zligi yashar" "Taffakur" nashiryoti 2014.335 bet
6. Qozoqboy Yo'doshev, Valijon Qodirov, Jalolbek Yo'doshbekov 9- sinf adabiyot darsligi Toshkent .2019 yil
7. Dzhuraev R. K., Karakhanova L. M. Model of the organization of research activities of 10th grade students in teaching physics and biology //International journal of discourse on Innovation, integration and education. – 2021. – T. 2. – №. 01. – C. 296-300